

clubul Ideea
Europeană

MIHAELA HELMIS ÎN DIALOG CU PETRU CREȚIA

„O luptă și pierdută, și câștigată”

Mihaela Helmis: *Am deschis o carte de poezie semnată Petru Creția, între paginile care ar putea să marcheze și un moment al vieții, am deschis-o între paginile 70 și 71, în ideea în care viața poate să fie părere... Ce credem noi despre noi, fiecare în parte, ce crede unul despre celălalt și ce suntem cu adevărat?*

Petru Creția: Deși relația dintre ființă și părere e un lucru fundamental pentru noi toți, ca muritori, nu o să deslușim niciodată diferența.

Poezia nu este datată, volumul este datat 1983 și, așa cum spuneți, poezia de fapt este o altă lume. Ce fel de lume?

Eu am început să scriu poeme în 1980, trăind în solitudine la Mogoșoaia. Poemul inaugural al acestui volum este cu rădăcini adânci în starea mea de spirit și a noastră de atunci, în sensul că sub cuvântul „poezie” se ascundea de fapt cuvântul „libertate”. Dacă ați citit poemul sau dacă îl țineți minte, veți băga de seamă că e acolo un elan și o transgresie a hotarelor care e departe de a fi numai și numai în numele poeziei. Este o descătușare.

Este o luptă.

Da, este o luptă și pierdută și câștigată.

Vorbești despre solitudinea de la Mogoșoaia și, cu toate acestea, aceeași perioadă era una în care erați extrem de aproape de spațiul culturii grecești și de studenți.

Eu am fost și am rămas până târziu de tot, din '71 și apoi mai târziu, după Revoluție, încă un profesor de greacă veche, de limbă greacă veche și de cultură. Deci, nu poate fi vorba de o înstrăinare – decât acum, în sensul că odată cu traducerea și comentarea *Banchetului* lui Platon, lucru de care nu îmi este rușine, interesul meu a început să fie reportat la sfera culturală mai largi.

Ultima carte care a apărut conține contribuția, cred eu, cea mai importantă a mea la lumea grecească, și anume încercarea de a defini un Ahile. E un triptic acolo, e un Ahile, la sfârșit un Ariel, contrastul este frapant și pentru orice om cultivat este chiar scandalos, iar la mijloc este o lungă *expositio* în ce privește poetica luminii la Dante și care provine, într-adevăr, dintr-un vis, dintr-un vis policrom în mijlocul căruia se afla o ființă apropiată mie și din care se desfășeau imagini după imagini care, însă, înlăuntrul visului nu erau legate de Dante. Când m-am trezit și am avut urmele astea de memorie pe care le lasă visele, primul meu gest a fost să mă duc la *Divina Commedia*, și anume direct la *Paradisul*, care este, evident, partea cea mai consacrată luminii, chiar făcută numai și numai din imagini luminoase și sonore. După ani și ani, am reușit această nu prea ușoară treabă de a reconstitui în structura ei arhitectonică forma luminii în poemul dantesc, în poemul divin. Din păcate, în românește „divina commedia” sună întotdeauna puțin echivoc.

La Mogoșoaia nu m-am dus cu vreun gând; nici nu știam exact că o să iasă un volum de poezii, și îmi vedeam de treburile mele curente. Veneam în fiecare zi de la Mogoșoaia cu două autobuze și mă duceam la Academie să lucrez pentru Eminescu; pe vremea aceea eram deja adânc cufundat în acest act de editare.

Solitudine și comunicare: erau studenții pe care îi întâlneai, era lumea pe care ați încercat, și ați reușit, să ne-o aduceți aproape prin edițiile Platon.

Edițiile Platon sunt, în primul rând, inițiativa și dârzenia lui Constantin Noica. După primele volume, în care strânsesem o grămadă de tineri în jurul acestei idei, lucrurile au început, încet-încet, să depindă mai ales de prietenul Noica și, dacă nu ar fi fost stăruința și perseverența lui, nu s-ar fi ajuns până la volumul VII, câte a apărut la Editura Științifică, la care este de adăugat *Banchetul*, pe care nu l-am mai publicat. Soarta a vrut ca nici măcar în cadrul ediției inițiate de Noica să nu apară *Banchetul* în traducerea mea, pe care el atât de mult a dorit-o; ani și ani a stăruit. Nu-i venise vremea. Când

a venit, am scris, într-adevăr – lăsând la o parte traducerea – o seamă de pagini despre iubire, în sensul în care este postulată iubirea în cele 6-7 vorbiri ale *Dialogului* și în sensul pe care îl credeam eu propriu acestei relații între ființe și entități.

Un asemenea *Dialog* se înscrie într-o istorie, și anume, probabil că abia cu începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea a început să existe o curiozitate activă pentru viața personală și pentru mărturia nemijlocită a autorilor și, în general, a personajelor publice proeminente. Există până atunci o distanță aproape sacrală între actul creativ, care ducea la citirea operei și la comentarea ei laică sau teologică, în universități sau în casele cărturarilor, dar nimeni nu scria pe o carte: „Este căsătorit, trăiește în Essex și are doi copii”, cum scrie pe aproape orice carte englezească. Nimeni nu se amesteca în viața privată a cuiva, nu îi cerea confidențe. Uneori conversația noastră este la un nivel de extremă decență, dar am avut de pățimit, și eu, și mai ales alții, o anume formă de indiscreție care depășește marginile firescului. Și așa încerca acum să profit de această emisiune ca să vă spun o idee care mi-a venit chiar azi.

Sunt doi curenți de sens contrar care se întâlnesc în acest act, și anume, pe de o parte cultul vedetei este un fel al omului obișnuit de a se recunoaște într-o formă superioară de umanitate, de a se identifica cu eroi, cu vedete, cum se întâmplă foarte frecvent, cu vedete sportive, cum se întâmplă și mai frecvent, deci cu a găsi valorile umane reprezentate în forma lor eminentă de niște indivizi umani. Pe de altă parte, această dorință de înălțare prin reprezentanți este, prin reflux, adusă înapoi, aproape de spaima aceea că oamenii or să scape de regula umanității comune și sunt apoi resecularizați, aduși pe cât posibil mai aproape de omul obișnuit – antrepriză care adeseori dă rezultate catastrofale, pentru că o parte din cei care s-au supus acestei extrem de dificile patimi a succesului sunt nevrotici și au vieți dintre cele mai ciudate – gândiți-vă la atâția actori, gândiți-vă la atâția mari cântăreți, gândiți-vă la câțiva din marii poeți ai lumii contemporane, la Dylan Thomas, de pildă, sărmanul de el! Excese, prăpastii, tot ceea ce pe mulți i-a isprăvit mai devreme decât se cuvenea, toate trebuia să fie la cunoștința publică și trebuia să știe orișicine de câte ori te-ai îmbătat într-o cărciumă – ceea ce este, mi se pare mie, un proces de secularizare care mie, cel puțin, îmi repugnă. Trebuie să existe o oarecare distanță, nu una ipocrită, dar actul creativ nu este neapărat act biografic; poate să aibă rădăcini adânci, de bună seamă că le are, dar în nici un caz nu este altceva decât un act de transfigurare de care artistul și, îndeobște, omul excelent este în stare, și ceilalți mai puțin.

Deci, acestea sunt curente care au dus la secularizarea personalităților și la moda acestui veac de a intra adânc în viața privată a celor care se deosebesc prin ceva. Am vrut să definim asta odată pentru totdeauna.

Pe de altă parte, există un anume grad de exhibiționism: cei care pun întrebările sunt legitimați, pentru că e o cerere publică. Deci, dumneavoastră reprezentați aici un public care are nevoie de aceste mărturii. Cel care răspunde poate să o facă cu discreția cuvenită și măsura cuvenită, sau cu narcisismul care de foarte-foarte multe ori se manifestă în asemenea cazuri. Adică, e aproape inerent, când ești pus în centrul atenției și mai ales când ești pus în centrul atenției pentru ce ți-e mai scump, adică pentru ce ai făcut, să cazi într-un anume exces.

Eu cred că dreptul la intimitate, dincolo de alte drepturi pe care le are creatorul, e unul peste care se trece foarte ușor în această perioadă și nu știu exact dacă cei pe care spuneți că îi reprezintă, și cu adevărat îi reprezintă, au atât de mare nevoie de toate aceste detalii în care stă, până la urmă, viața – dar nu cred că acestea sunt atât de importante pentru toată lumea.

Știți care este, de fapt, necazul? Unul află, să zicem, că port o vestuță gri. Nu e o nenorocire, dar nu îmi cunoaște opera! Sunt notorietăți făcute din auzite, din lucruri pe jumătate asimilate, din legende, uneori din bârfe.

Dacă cineva vine la tine cu dragoste și a citit un singur poem sau o singură scriere a ta și se vede că a citit-o cu atâta pătrundere încât nu a înțeles un anume lucru sau l-a înțeles mai bine decât tine, atunci într-adevăr relația devine o relație fericită. Dar dacă vine numai după sunetul unui nume și după falsa glorie care ne înconjoară adeseori – pentru că adevărata glorie înseamnă asimilarea adâncă a omului... Eu, de altfel, nici nu cred că există cineva care să fie martorul tău cel mai bun decât urmașul tău pe un drum pe care l-ai urmat. Numai urmașul meu în ce privește ediția Platon poate să fie în relația în care sunt eu față de înaintașul meu Perpessicius.

În cazul operei de restaurare definitivă a scrierilor lui Eminescu s-a creat un gol în cultura română care, la ora aceasta, mi se vedește de cerneplut dacă nu apare o nouă generație de cercetători și cineva care să îi pregătească. Antrepriza esențială, și anume aceea a editării operei poetice, va rămâne în paragină foarte mulți ani, poate până când mijloacele tehnice moderne vor permite o soluție mai ușoară decât aceea trudnică și plugărească pe care am practicat-o noi.

Cred că nu vă gândiți la un computer care să facă această muncă, pentru că e nevoie de suflet, cred eu.

Mai mult decât oriunde e nevoie de suflet, dar acolo este un șir de texte într-o anume ordine, sau într-o anume dezordine – nu intrăm în detalii acum – care trebuie aduse la coerența lor ca act interior, nu ca act scriptic. Scriptic vorbind, există acolo un grad de nedeterminare. Pe structurile interioare ale poetului, această nedeterminare nu exista; avea o memorie formidabilă și știa foarte bine cum se leagă lucrurile, dar nu le pagina, nu făcea trimiteri... Așa că e nevoie și de o anume precalculare mecanică, deci, de stabilirea unui corpus, a unui set de texte pe care apoi mintea asociativă a unui editor înzestrat să poată lucra. Dar munca va fi mult ușurată în felul acesta.

Gândiți-vă, de pildă, că nu se mai poate avea un bun repertoriu al tuturor cuvintelor folosite de un autor fără mijloacele moderne. Am folosit, cu un alt prilej și pentru alte țeluri, un indice, un index, un lexicon uriaș al Sfântului Toma, care e făcut cu mijloace computerizate. Există un asemenea indice și pentru opera lui Platon. De ce să nu dăm acestor „sclavi” îndurători și cu memorii fabuloase ceea ce, altminteri, înseamnă pierderea noastră de vreme? Noi trebuie să ne rezervăm acea parte pe care nu o poate face decât intuiția, talentul, dragostea, perspectiva în adânc.

Ați încercat să ne oferiți o cheie în a-l recepta altfel pe Eminescu decât am făcut-o, până una-alta; și poate că dincolo de asta ar mai fi nevoie de câteva repere.

Fără nici o îndoială. Mă tot gândeam că, odată încheiată editarea operei – în cele 16 volume patronate de Academie, nu e nici un rând scris de Eminescu, de orice natură ar fi, care să nu fie cuprins aici – o să începă o eră indispensabilă în exegeza eminesciană. Poate că e mai bine ce se întâmplă acum. E nevoie de un răgaz de tăcere, pentru că ultimele decenii au fost zgomotos-festiviste. Toată lumea avea numele lui Eminescu în gură, nimeni nu știa despre ce e vorba – și acum persistă obiceiul asta bianual al celebrărilor care, cum spunea într-un articol Cristian Teodorescu, ar trebui vindecate prin câțiva ani de tăcere. Ei, poate nu tăcere deplină – poate ani de studiu adâncit al operei, care să dea la iveală peste cinci, șase-șapte ani, de mâna unor oameni de mare înzestrare intelectuală și de adâncă cunoaștere a textelor care le stau la dispoziție acum... să înnoiască exegeza lui Eminescu, esențele lirice fără pereche care se

găsesc în el, care se găsește greu, din cauza școlii care impune numai anumite texte.

Opera lui Eminescu are o latură profund lirică care rămâne mai mult sau mai puțin ascunsă – în afară de lirica de dragoste – și o parte care este retorică pură, este jurnalistică pusă în versuri. Iertați-mă, poate că vă supăr în vreo iubire a dumneavoastră, dar *Scrisoarea III* este un articol de jurnal versificat în mod genial, fără nici o îndoială. Așa cum și o parte din poeziile de dragoste sunt manifeste de gelozie. Partea lirică pură, cu care am avut îndelung contact și care m-a și legat de Eminescu, este încă mai presus decât orice act liric care s-a săvârșit în lirica românească, dar stă ascunsă prin colțuri, pierdută prin notițe fugare, needitată ca lumea. M-am străduit, într-o măsură, să fac această treabă și într-o măsură am reușit.

Ultima parte a vieții lui îl ucide, cea din jurul *Luceafărului* și *La steaua*. A scos la iveală cele mai pure esențe lirice. Trebuie să ne concentrăm atenția pe acest segment din opera lui.

Par versuri care răzbat din creația anterioară, și totuși altfel, parcă mai aproape de o anume luminare a sufletului eminescian.

Da, mă bucur că ați simțit asta. Știți, există într-unul dintre manuscrite o însemnare... el și-a dat seama că *Luceafărul* este prea îndârjit la sfârșit și prea pedepsitor, și e o însemnare cu creionul roșu: „De înălțat sfârșitul *Luceafărului* a la *Giornado Bruno*”. Nu prea știu ce a vrut să spună cu *Giordano Bruno*, dar e limpede că nu îl mulțumea încrâncenarea cu care se termină și pedeapsa în fond cu totul nemeritată a acelei fete. Se naște atunci, în acele săptămâni, un al *Luceafăr*, care este „steaua negrului trecut, iubirea fără moarte”.

Platon pentru mine nu a fost o patimă. Eu am, în filosofia greacă, două preferințe nete: una este pentru Aristotel din marele veac clasic și cealaltă, neîmplinită și lacunară și nedusă cu mijloacele stricte cu care sunt eu deprins, este aceea pentru ultimul mare filosof al lumii grecești, pentru Plotin. Nu o să mai am timp să mă ocup de Plotin, dar mi-a rămas, ca un parfum de neuitat, teoria frumosului lui Plotin și în ea toată structura de univers care se poate înțelege din aceste divine texte. Bănuiesc că ceva de acolo depășește puterea mea de înțelegere și, pe de altă parte, sunt acolo două texte: *Republica* și un text târziu, poate ultimul lui mare text, desigur ultimul lui mare text, care se cheamă *Legile* și care, după ce am trăit în acest veac, au un ușor aer repulsiv pentru că sunt structuri ale statului totalitar ideal. Intenția lui era să guverneze o lume cu ajutorul filosofiei, deci să facă bine oamenilor, care nu știu ce e binele, și cei care au puterea să fie, totodată, și cei care au puterea de a face binele omenirii în neștirea ei.

Bine cu sila, dacă înțeleg bine?

Da, până la urmă e binele cu sila – se vede din atâtea și atâtea pagini din *Legile*. Și nu e, poate, cea mai din urmă cauză care m-a instrăinat de Platon care, pe de altă parte, este un scriitor divin și poate cel mai frumos *Dialog* al lui este chair *Banchetul*, pe care s-a întâmplat să îl traduc.

Legat de Banchetul, ideile sunt împărțite privind modul în care trebuie să înțelegem acel gen de iubire...

Da, acel gen de iubire duce la ideea de frumos. Deci, trăind succesiv iubiri după iubiri, forme ale frumuseții individuale și apoi sporite, trecând de la iubirile pentru oameni la iubirile pentru instituții și pentru idei, se produce, potrivit discursului pe care Platon îl pune în gura preotesei Diotima, o ascensiune a sufletului – prin iubire – către ideea, însăși platoniciană, către forma frumosului absolut care lasă în urmă toate realizările pământești și determinate ale iubirilor depășite.

Cât am scris acolo în fruntea acestui *Banchet* este o respingere a acestei idei, adică a folosi iubirea pentru o ființă determinată ca un țel care să o transeandă, să o facă să fie depășită către ceva într-adevăr minunat și care este ideea de frumos și pentru care Platon spune că merită să trăiești, pentru sufletul meu de om al acestor vremuri, al acestor veacuri, al unor alte experiențe, al unor alte dureri, a fost o idee care m-a instrăinat, adică nu aceasta mi s-a părut a fi iubirea. Iubirea mi s-a părut a fi un act exclusiv dedicat unei ființe anume, și anume cu toate determinările ei.

Pentru Platon nu există iubire pentru oameni, ci pentru calitățile lor care, însumate, se adună în ideea de frumos.

Cineva care citește *Banchetul* este obligat să citească – de altfel, în minunata traducere a lui Gabriel Liiceanu, care există în seria de la

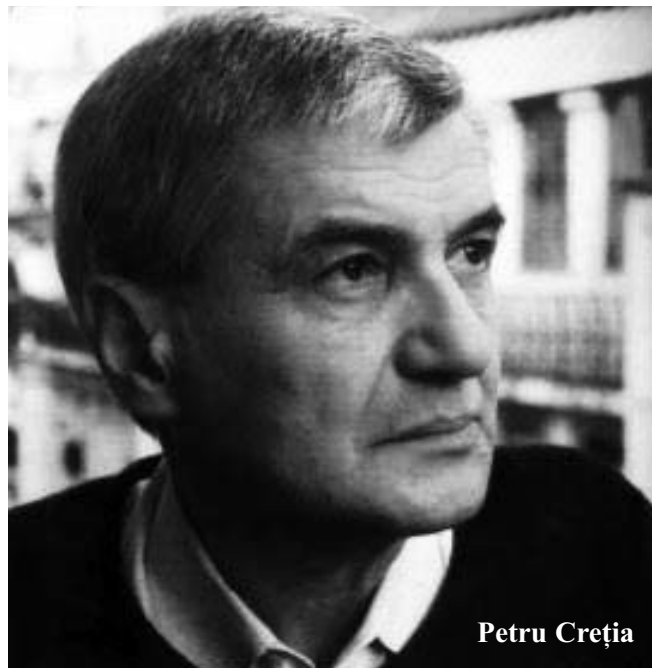
Editura Științifică – și dialogul *Phaidros*, în care mult din ceea ce reproșez eu dialogului *Banchetul* este estompat sau recuzat.

Care sunt acele lucruri care ne aduc mai aproape de esența omenescului din noi la sfârșit de secol XX?

Eu nu sunt nici profet și nici dascăl. Pentru mine, acest... segment de viață, ca să spun fără emfază, înseamnă mai ales o intensă dorință de a retrăi bucuria pe care o dă priveștiștea lumii, în special ceea ce se cheamă spectacolul pădurilor, al luncilor, al cerului, al mării. Am și scris câte ceva în ultima vreme în acest sens, ediția definitivă din *Norii* este plină de texte noi legate de această patimă. Iar, în ceea ce privește partea la care vă referiți, aproape tot ce aveam să spun am spus în volumul *Luminile și umbrele sufletului*, care este o mică analitică făcută nu foarte popular și nici foarte scortșos a ceea ce reprezintă pulsunile fundamentale ale sufletului în fața vieții; tot, de la curaj până la plictiseală și până la suferința zadarnică, de la pălăvrăgeala și văicăreala care umplu veacul. Nu poți primi un telefon fără să auzi: „Ei, ce să fac și eu? Supraviețuiesc, bani puțini...” și mai știu eu ce. Toți trăim asta. Nu asta e esența. Esența e cum depășim și cum ne gândim la cei cu adevărat necăjiți, pentru că noi facem parte, orice s-ar zice, dintr-o clasă care nu a ajuns să moară de foame.

Pentru că ați pomenit de Eminescu și de Platon și de gândul sau de apropierea, pe care eu sper să o împliniți până la urmă total, cea de Plotin, îngăduiți-mi să întreb ce anume faceți acum pentru dumneavoastră și pentru noi toți.

Da. Mă bucur că mă întrebați asta pentru că, în fond, în asta constă viața mea. Pe de o parte, împrăjările în care ne aflăm mă obligă să accept

Petru Creția

traduceri, și anume nu orice fel de traduceri; în general traduc din scriitorii mari. Am tradus mult din Marguerite Yourcenar, vreo trei volume. Acum traduc un important scriitor britanic, Graham Swift. Nu o fac numai și numai pentru motive pecuniare, dar în ansamblul acesta de care vorbeam mă apropii tot mai mult de literatură, îndepărtându-mă de teoreză. Adică, simt nevoia să mă bucur de spectacolul și de înțelegerea sufletului omenesc și a marilor autori clasici – de altfel volumul pe care l-am publicat se referă la câțiva dintre ei –, cât și la cei mai noi, care au în spate experiența acestui secol și care nu sunt naivi deloc. Vreau să mai învăț câte ceva despre oameni, vreau să mai învăț câte ceva despre lume.

O parte din ce am făcut în ultima vreme e deja sub tipar. Aș releva numai două lucruri la care țin în mod deosebit. Unul este un volum intitulat *Testamentul unui eminescolog*, care o să apară la Humanitas și care este, pe de o parte, o trecere în revistă a tot ce s-a făcut până acum, bine sau rău, și a ce mai rămâne de făcut de aici înainte la acest atât de important capitol. E o carte scrisă cu o ușoară tristețe și cu nu puțină lipsă de nădejde, pentru că, dacă vă uitați mai bine pe câmpul cercetătorilor eminescologi, veți vedea că nu mai sunt oameni. Gândiți-vă, numiți-mi un eminescolog!

Invitația rămâne fără răspuns pentru că dvs. nu ați numit nici un urmaș. Chiar ați invocat o perioadă de grație pentru studiul în liniște.

Pentru un miracol! Nu știu de unde mai poate să apară... Și totuși! Eu trebuie, ca orice om care a asistat la spectacolul istoriei mari, să nu mă infund în deznădejde. Întotdeauna mai există o șansă care vine din nevăzut, din neștiut, de sus... nu știu. Lumea se înnoiește mereu, deci a-ți încheia o carieră pe un domeniu special spu-

nând: „Gata, s-a terminat, nu mai e nimic de făcut”, e o naivitate istorică. De bună seamă, sub o altă formă, sub alte auspicii, poate pe alte direcții, ceea ce mai merită să fie făcut pentru Eminescu va fi făcut.

În materie de scris, acum scriu – și aici voiam să ajung, continuând – o carte care se va chema *M. Eminescu, marea și văzduhul mării*, adică o analiză exhaustivă a textelor în care apare imaginea mării și a cerului care acoperă marea, făcut cu mare grijă și cu mare atenție să nu îmi scape nimic și să nu dau o imagine deformată. Asta ar fi o contribuție exegetică la acea parte din studiile eminescologice care s-ar chema *Descriția de univers*, deci sunt luate nu poezie de poezie ci, ca să zic așa, obiect cosmic cu obiect cosmic. Se poate scrie despre pădure, se poate scrie despre lună, se poate scrie despre râuri... sunt alte „râuri” și alte „stele” decât acelea ale lumii, deci trebuie definite în spațiul de referință care este Eminescu.

Pentru că încercați să vă detașați de ceea ce ați numit teoreză, sunt tentată să vă întreb dacă poezia dumneavoastră capătă acum un alt ton sau poate se înscrie, se circumscrie altui gen de univers, altfel populat.

Într-o lună-două o să apară un volum de poezii care se cheamă *În adâncile fântâni ale mării* și care este o culegere, jumătate de poeme de iubire și jumătate o retipărire a marelui poem *Păsărea Phoenix*, un poem lung de vreo 40 și ceva de pagini care reface povestea acestei păsări miraculoase, cu propriul ei glas. *Păsărea* vorbește și își spune destinul care este acela ciudat de a fi în același timp muritoare și nemuritoare. E o lungă glăsuire a unei pătimiri pe care nici unul dintre noi, ca oameni, nu a avut-o de îndurat.

Înseamnă că ceea ce ne sfătuiți pe toți să facem este, de fapt, un recurs la înțelepciune și poate mai puțină viteză în tot ceea ce alcătuiește viața noastră actuală.

Petru Creția: Da, este nevoie de un relanti al ritmurilor. În general, ultimele decenii au dus la o precipitare care ascunde un vid. E nevoie de mai multă interioritate, iar mai multă interioritate cere o anume diminuare a ritmului vital, adică mai multă tihnă, mai mult răgaz, mai multă detașare, o capacitate de a nu gândi extensiv ci intensiv, o anume putere de a te cunoaște pe tine – care nu este sloganul socratic, ci este problema oricărei vieți. Cine se uită în jur, vede atâtea conștiințe false, atâtea oameni care sunt cu totul altceva decât își închipuie că sunt, încât uneori îmi e și frică.

Greu de trăit v-a fost și înainte de 1989, ușor nu cred că vă e nici acum!

De ce mi-ar fi mie mai greu decât altora? Până la urmă, eu sunt un privilegiat. Mi-am îndeplinit cariera, sunt la o pensie care nu mă vitregește de nimic vital, am încă, în ciuda unui accident mai grav de sănătate, puterea de a lucra multe ore. Deci n-aș vedea de ce m-aș plânge. De ce? De perioada asta confuză? Păi, după tot ce s-a trăit, cum altfel? Nu se poate altfel. Puțin mă neliniștește lipsa de personal calificat, de personal politic, economic, și nu numai. Adică țara s-a dovedit mai săracă în valori ascunse sau valorile ascunse au participat și participă mai puțin la viața publică decât ar fi fost de dorit. Dar, cu excepția acestei aprehensiuni că nu avem destul de mulți oameni în stare să înnoiască din adânc țara, am toată încredere că, târâș-grăpiș, lucrurile se vor îndrepta. Iar în ce privește anii cei răi, ce pot să vă spun este că mă prenumăr printre oamenii – nu mulți, cred – care se bucură în fiecare zi de ce-am scăpat. Nu că aș fi suferit; n-am suferit detenție, nu am suferit persecuții active, am exercitat meserii care erau oarecum mai presus de amestecul cenzurii, am publicat ce cărți mi s-au părut potrivite, neciuntite de cenzură, deci nu aș avea să mă plâng eu, personal. Eu am trăit greu și vitregia vremurilor în numele unei idei despre ce înseamnă societate omenească bine organizată și în numele umilinței comune – căci este umilitor să fi supus arbitrariului unui ins. Dar, în rest, nu sunt reprezentativ pentru greaua suferință în care s-a zbcuiat aproape întreaga națiune română. A fost crâncen prin suferință directă și a fost crâncen prin umilință, prin umilința de a fi silit să te ridici și să spui ce nu crezi, prin umilința de a spune că ceea ce este negru este alb, prin greaua umilință de a accepta minciuna drept adevăr.

Nu pentru estetismul de a rotunji un schimb de vederi, ci pentru că într-adevăr mi se pare important: mă gândesc cu nădejde, cu fervoare, cu temere la ce va aduce societății noastre generația care urmează. □